

SEKSUALITEIT EN HUWELIJK ONDER CHRISTELIJK-EUROPEES BEWIND

Harrie Leyten

Het is eigen aan de mens om te zorgen voor nageslacht. Niet alleen dat er kinderen geboren worden, maar ook dat deze kinderen de waarden en normen van hun ouders (en andere leden van de groep) overnemen. Iedere samenleving heeft een traditie opgebouwd om deze waarden en normen een vorm te geven die aanvaardbaar is voor de leden van de gemeenschap. Een van de centrale aandachtspunten in de opvoeding is de verantwoordelijkheid van ouders en overige familieleden dat hun dochters (en in mindere mate hun zonen) opgroeien tot huwelijkskandidaten. In veel gemeenschappen in de wereld is de norm dat dochters als maagd het huwelijk ingaan. Daarvoor is de puberteit een kritieke fase in het leven van de vrouw.

Initiatie van meisjes

Puberteitsriten worden vaak aangeduid als initiatie: het ingaan in de volgende fase, namelijk die van de volwassenheid. In bijna alle culturen in Afrika wordt een onderscheid gemaakt tussen de biologische en maatschappelijke puberteit. Bij een meisje wordt de biologische puberteit bereikt met de eerste menstruatie. Het meisje kan vanaf dat moment zwanger worden. Bijna overal wordt het vanuit een maatschappelijk oogpunt niet verstandig geacht dat een meisje op een zo jonge leeftijd zwanger wordt. Daarom worden de rituelen die de overgang markeren van kind naar puber vaak uitgesteld tot een moment waarop haar familie van mening is dat het meisje rijp is voor het krijgen van kinderen. Bij veel volkeren bestaat de regel dat een meisje geen seks mag hebben zolang de puberteitsriten niet hebben plaats gevonden. Op deze wijze wordt gewaakt tegen een ongewenste zwangerschap. In veel culturen wordt deze zorg van volwassenen vertaald in de eis dat een meisje als maagd het huwelijk ingaat. Om deze eis kracht bij te zetten, wordt na de eerste huwelijksnacht het 'bewijs' verwacht dat het meisje inderdaad maagd was.

Bij de Maasai mogen meisjes vóór het bereiken van hun puberteit (hun eerste menstruatie) seks hebben met besneden (volwassen) jongens, dat wil zeggen de krijgers. Deze gewoonte is onderdeel van een ingewikkelde maatschappelijke constructie: alleen oudere mannen mogen een huwelijk aangaan; zij mogen ook meerdere vrouwen huwen, die zij kiezen uit de besneden meisjes. Dit heeft tot gevolg dat de jongere mannen in de rang van krijgers niet mogen trouwen om geen rivalen te zijn op de huwelijksmarkt van de oudere mannen. Om deze krijgers toch de mogelijkheid te laten voor seksuele contacten, wordt het hen toegestaan om 'minnaressen' te zoeken onder de jonge, nog niet besneden meisjes. Op hun beurt is het voor deze jonge meisjes een sport om de knapste krijgers aan de haak te slaan. De nog niet besneden jongens, ook al zijn ze al tieners, trekken in deze constructie aan het kortste eind. Zij kunnen slechts proberen om 's nachts een meisje op te zoeken. In deze situatie willen de jongens zo snel mogelijk besneden worden, om daarna als krijgers toegang te krijgen tot geoorloofde seks. Meisjes willen liever niet besneden worden, vanwege de pijn van de operatie, maar vooral omdat ze beseffen dat zij daarna hun seksuele vrijheid kwijt zijn. Zij kunnen dan niet meer zelf hun minnaars kiezen, maar moeten zich schikken in een door haar

familie gearrangeerd huwelijk. (Saitoli. 1980) Wanneer een Maasai meisje zwanger wordt vóór haar besnijdenis, wordt zij onmiddellijk alsnog besneden: “Kinderen mogen geen kinderen krijgen”.

Bij de Akan-sprekende volken van Ghana en Ivoorkust (waaronder Ashanti en Fanti) bestaat geen besnijdenis van meisjes. Toch bestaan er puberteitsriten. Wanneer de familie besloten heeft dat hun dochter huwbaar is (dit kan dus enkele jaren na de eerste menstruatie zijn), worden voorbereidingen getroffen voor het heugelijke moment. Dit houdt in dat de familie voldoende voedsel verzamelt voor het feest en dat er gouden sieraden, kralensnoeren en dure omslagdoeken, zoals *kente*, aanwezig zijn (ook als deze geleend moeten worden van andere families die welvarender zijn). Op de eerste dag van de overgangsriten wordt het meisje in alle vroegte door haar moeder gebaad (nog eenmaal is zij kind), met olie ingesmeerd zodat haar gehele lichaam glanst en daarna op een ceremoniële zetel geplaatst door de oudste vrouw in haar familie. Alleen volwassenen zitten op zetels, kinderen staan of zitten op de grond. Dit moment duidt op het naderende moment, dat zij als volwassene naar buiten zal komen. Om haar heen zitten vrouwen uit haar familie en uit het dorp; er is muziek, er worden liederen gezongen die het meisje vertellen over haar aanstaande rol als volwassen vrouw, als echtgenote en als moeder; er wordt gedanst; kinderen spelen spelletjes. Zij ontvangt kleine giften. De oudste vrouw stopt een hard gekookt ei in haar mond, dat zij niet met haar handen mag aanraken, maar moet kauwen zonder te kruimelen (zij zal dan later geen kinderen verliezen door vroegtijdig sterven). Zij zal gebukt en ruggelings tegen een vriendinnetje staan. Deze laatste reikt haar tussen de benen door een hardgekookt ei: symbolisch voor haar vruchtbaarheid. Intussen wordt een maaltijd gekookt voor alle aanwezigen. Aan het einde van de eerste dag wordt het meisje naar het huis van haar moeder geleid, waar zij een aantal dagen zal blijven. Ze wordt er verwend door haar moeder; ze wordt verzorgd door vriendinnen, ze wordt behandeld als een koningin. Zij is geen meisje meer, maar ook nog geen vrouw. Op de laatste dag van deze periode, die vijf of zes dagen duurt, wordt het meisje aangekleed met dure doeken, die haar borsten vrij laten, prachtige kralensnoeren rond haar middel, gouden sieraden in haar haar. Haar lichaam glanst van de olie en is beschilderd met symbolen. Zo maakt zij, vergezeld door haar vriendinnen een tocht door het dorp, om zich te laten bewonderen en te feliciteren: een meisje is volwassen geworden, zij is nu huwbaar. (Sarpong, 1977)

Koloniale overheden hadden geen behoefte zich te bemoeien met culturele gebruiken (*'customs'*) tenzij deze een belemmering of bedreiging vormden voor het functioneren van het koloniale apparaat. Dit gold voor veel gebruiken die te maken hadden met initiatie rituelen en met huwelijk en huwelijkssluiting. In het algemeen kan dit ook gezegd worden van de houding van de Europese kerken tegenover dergelijke gebruiken. Indirect echter hebben koloniale overheden en kerken een uitermate indringende invloed gehad op deze pre-koloniale instituties en wel via het simuleren van onderwijs voor jongens en meisjes. Vooral missie en zending hebben overal Afrika het stichten van middelbare scholen (naast basisscholen) veel prioriteit gegeven vanaf de jaren '20 van de vorige eeuw. Deze scholen waren bijna altijd internaten, die dankzij een hoogopgeleide staf en een strakke schooldiscipline, de eerste generatie politici, artsen, rechters, leraren en andere hoogopgeleide elite hebben geleverd aan jonge Afrikaanse landen. Juist de aantrekkingskracht en het succes van deze scholen werden een groot probleem voor deze puberende jongeren. Indien de ouders van deze meisjesstudenten zouden besluiten tot het laten doorgaan van de puberteitsrituelen, zou dit

betekenen, dat niet lang daarna de eerste huwelijksaanzoeken bij haar familie zouden binnenkomen, met als gevolg dat de meisjes van school gehaald moesten worden om uitgehuwelijkt te kunnen worden. Van de andere kant, indien de ouders van een meisjesstudent zouden besluiten tot uitstel van de initiatie plechtigheden tot zij haar eindexamen zou hebben gehaald, namen zij een groot risico. Deze meisjes waren bijna allemaal ver van huis, ver weg van ouderlijk gezag en sociale controle. Het is begrijpelijk dat zij gingen experimenteren met seks. Indien zij zwanger raakten, was er geen clementie. Zij werden zonder pardon van school gestuurd. Dit hing uiteraard samen met de houding van kerken. Voorbehoedsmiddelen waren verboden door de kerken. De kerken deden er alles aan om verspreiding ervan tegen te gaan.

Initiatie van jongens

Bij jongens ligt de situatie geheel anders: het moment van de biologische overgang van jongen naar man is moeilijker aan te geven. Veel culturen kennen geen puberteitsriten voor jongens, zelfs als het besnijden van jongens algemeen gangbaar is. In de culturen waar puberteitsriten voor jongens uitgebreid worden georganiseerd, vormt besnijdenis doorgaans het hoogtepunt. Deze ritens vinden dan plaats in groepsverband, bijvoorbeeld in het zogenaamde besnijdeniskamp. Een dergelijk kamp wordt om de paar jaar, soms zelfs een maal in de zeven jaar georganiseerd, zoals bij de Bamana (in de oudere literatuur Bambara genaamd) in Mali. Dit betekent dat het leeftijdsverschil tussen de oudste en jongste initiandi ongeveer zeven jaar bedraagt. Omdat de jongens weken of maanden samen doorbrengen in dit kamp, groeit er een band tussen hen voor het leven. Deze band is van groot belang voor de gemeenschap om dat de jongens/mannen in groepsverband kunnen optreden, bijvoorbeeld om het dorp te verdedigen in tijd van oorlog, om gezamenlijke landbouwvelden te wieden of de toegangswegen naar het dorp te verzorgen.

Maasai jongens willen niets liever dan zo snel mogelijk besneden worden om volwassen te zijn en om de rang van krijger te verwerven. Een krijger is slim, moedig, zelfbewust, wijs. Hij is sterk en ook teder. Hij moet leeuwen jagen om manen te verwerven die hij in zijn hoofdtooi kan dragen als bewijs van zijn moed. Hij moet zijn kudde beschermen tegen roofdieren, vee terughalen dat verdwaald is in de savanne of gestolen door veedieven. De band die zij hebben met elkaar hebben gesmeed tijdens hun tijd in het besnijdeniskamp, is een band voor het leven. Zij delen alles, hun voedsel en hun meisjes. Zij koesteren hun krijgerscultuur: de avonturen die zij beleven als zij maandenlang met hun kuddes rondtrekken. Zij bezingen hun leven en hun amoureuze avonturen en brutale mannelijkheid in hun liederen en hun poëzie. (Saitoli. 1980, 124)

Bij de Dan van Ivoorkust verblijven de initiandi ongeveer zeven weken in het besnijdeniskamp. Een belangrijke rol in de organisatie van het kamp is gereserveerd voor het masker *De-angle*, ook wel *Mandorple* genoemd. Dit masker trekt samen met het masker *Ble* laat in de middag, als de vrouwen in het dorp bezig zijn met de bereiding van de avondmaaltijd, vanuit het kamp naar het dorp om voedsel te verzamelen voor de initiandi. Deze maskers dansen of zingen niet en worden niet begeleid door muzikanten. Zij gaan de binnenplaatsen op waar de vrouwen staan te koken en vragen met humor en plagerijen om voedsel, dat door de vrouwen graag gegeven wordt, omdat zij weten dat het voor hun kinderen is. De antropoloog Hans Himmelheber heeft zeven weken lang iedere dag een dergelijk kamp bezocht en er een dagboek van bijgehouden. (Himmelheber. 1979)

De Igbo van Nigeria kennen geen puberteitsriten voor jongens in groepsverband. Wanneer vroeger een familie besloot dat hun zoon oud genoeg was om een gezin te stichten en een huis te bouwen, werd hem dat meegedeeld. De jongen wist dan wat hem te doen stond. Hij zou op een avond, gekleed in een raffiarok (de dracht van de krijger) en gewapend met een machete, het dorp verlaten met de bedoeling om een man van een ander dorp te doden en met het afgehouden hoofd terug te keren in zijn dorp. Hij werd met gejuich ontvangen als een huwbare, volwassen man. De jonge vrouwen dongen naar zijn hand. Hij begon met het bouwen van zijn huis. Zodra de kamer voor het huisaltaar gereed was, liet hij een beeld maken van de prestatie die hij had geleverd. Dit beeld heette: *ikenga*, letterlijk de kracht van mijn rechterhand. Het beeld stelde een krijger in raffia rok voor, met een machete in zijn rechterhand en een afgehouden hoofd in zijn linker. Op het hoofd prijkten twee indrukwekkende ramshoorns. Tegelijk zat de krijger op een zetel, het voorrecht van de 'gezetene burger': hij was nu immers een volwassen man met recht van spreken.

Over het algemeen hebben het koloniaal bewind en de christelijke kerken zich weinig bemoeid met de puberteitsriten van jongens. De besnijdenis van schoolgaande jongens kon tijdens vakanties worden georganiseerd. Alleen als initiatie rituelen te duidelijk in conflict kwamen met het koloniaal gezag, zoals het 'koppensnellen' van de Ibo, werden deze rituelen verboden. De Ibo hebben hun initiatie ceremonies daarna veranderd in het behalen van een Engels school diploma en het verkrijgen van een prestigieuze baan bij de koloniale overheid. De privileges die daarbij hoorden, zoals het dragen van de typische Engelse tropenhelm, en het bezit van een 'echt' Engelse paraplu, vervingen in het *ikenga* beeld van die periode de vroegere attributen: het afgehouden hoofd en het bebloede kapmes.

Huwelijk

De romantische opvattingen over het huwelijk die in West Europa de laatste twee eeuwen populair zijn geworden, zijn in traditioneel Afrika nauwelijks bekend geweest. Enigszins gechargeerd is wel gezegd: "In Afrika trouwt men eerst; daarna komt de liefde".

Een huwelijk werd tot voor kort in Afrika primair gezien als een verbintenis van twee families die om uiteenlopende redenen belang hadden bij een huwelijk tussen kinderen van beide partijen. De meerderheid van de huwelijken werd dus 'gearrangeerd' door de ouderlingen van twee families. In veel gevallen hadden de twee echtelieden elkaar niet eerder gezien. Eerste doel van een huwelijk volgens gewoonte recht was het verwekken/krijgen van kinderen voor de twee families. Mocht na verloop van tijd blijken dat een van beide echtelieden (of beide) onvruchtbaar was, dan werd het huwelijk als niet bestaand beschouwd. De twee partners gingen uit elkaar en konden een nieuw huwelijk aangaan. Deze opvatting stond haaks op die van de christelijke kerken. Echtscheiding bestond niet. Het was voor katholieke Afrikanen daarom zeer moeilijk om 'als maagd' het huwelijk in te gaan. Als hun huwelijk onvruchtbaar bleek, was er geen weg terug. In bijna heel Afrika was (is) polygamie toegestaan. Dit wil niet zeggen, dat iedere man meer vrouwen heeft; ieder huwelijk kost geld. Alleen de man die het zich financieel kon permitteren, verkeerde in een positie om een tweede vrouw te trouwen. Ook wanneer een man meer vrouwen trouwde, bleef de eerste echtgenote de belangrijkste vrouw in huis. Zij had de leiding over het huishouden (de mede-echtgenotes, de kinderen, personeel). Polygamie had vooral een economische achtergrond. Het land mocht alleen bewerkt worden door vrouwen. Wie veel land had, had extra vrouwen nodig. Een

andere reden voor polygamie was de traditie dat een hoogzwangere echtgenote terug ging naar haar moeder om daar te bevallen en er geruime tijd te verblijven om voor de baby te zorgen en zelf niet opnieuw zwanger te worden.

Om te mogen trouwen betaalde de bruidegom een geldbedrag of een of meer runderen aan de familie (de vader) van zijn bruid. Dit wordt bruidsprijs genoemd. Dit mag niet gezien worden als een koopsom. De bruid wordt niet 'gekocht'. Maar omdat de bruid voor haar familie een economische waarde vertegenwoordigde (als werkkraacht op de akkers, als productiefactor) diende die waarde gecompenseerd te worden. Met dat geldbedrag of die runderen kon de vader van de bruid zijn zonen uithuwelijken.

Rituelen rond de huwelijksluiting

De voorbereidingen voor een huwelijk spelen zich af op twee niveaus. Wanneer een zoon of dochter rijp bevonden wordt voor het huwelijk, zijn familieleden op zoek naar een geschikte partner, zonder medeweten van zoon of dochter. Wanneer een kandidaat gevonden is, wordt een eerste afspraak gemaakt tussen de vaders van beide families. Het gesprek blijft oppervlakkig; er worden kleine giften uitgewisseld. Na verloop van tijd volgen opnieuw gesprekken. Wanneer die succesvol verlopen, wordt de bruidsprijs afgesproken en worden andere details geregeld. In veel culturen (bijvoorbeeld bij de Akan-sprekende volken in Ghana en Ivoorkust) wordt een fles sterke drank aangeboden aan de andere familie. Deze zal een bijeenkomst van alle familieleden organiseren (de huwelijkskandidaat is daar niet bij aanwezig), het nieuws van het aanstaande huwelijk bekend maken en iedere aanwezige een borrel aanbieden. Wie dit gebaar aanneemt, geeft daarmee te kennen akkoord te gaan met de huwelijksplannen (dit om later onenigheid te voorkomen).

Op het tweede niveau spelen de voorbereidingen voor de bruid. Zij wordt klaargemaakt voor haar definitieve vertrek uit het ouderlijke huis en haar familie, een emotioneel moment. Zij zal eerst worden geïsoleerd van familie en vriendinnen en gedurende enkele dagen of een week apart wonen. Daarna wordt zij feestelijk aangekleed en haar lichaam wordt versierd. Dan gaat zij op weg naar het huis van haar bruidegom, soms vergezeld door een vriendin, die de overgang naar een voor haar totaal nieuwe levensfase en andere huis cultuur moet vergemakkelijken. Bij de Zulu wordt het vertrek van de bruid ritueel benadrukt door de familie van de bruid : haar familie verzet zich symbolisch tegen haar vertrek en voert schijngevechten op met de familie van de bruidegom. De familie van de bruid eist schreeuwend compensatie voor het verlies. Deze rituele dans eindigt pas als een stier tussen de partijen wordt gesleept en ritueel geslacht.

De opvatting over het huwelijk in Europa was tot voor kort, dat het een verbintenis was tussen een man en een vrouw. Tegenwoordig gelden ook verbintenissen tussen twee mensen van hetzelfde geslacht als een huwelijk. Deze opvatting is in wetten vastgelegd en aan Afrika opgelegd, niet alleen door de koloniale overheden maar ook en vooral door de kerken. Alle wetgeving die thans in Afrika van kracht is tegen partnerschap van homoseksuelen en lesbiennes, dateert uit de koloniale periode en ontkent de praktijken van herkomst met betrekking tot relaties van mensen van het zelfde geslacht. Dezelfde Europese wetgeving zag het huwelijk als een verbond tussen twee personen, een man en een vrouw, zelfs als het tegen de zin van de ouders was gesloten. Dit druiste in tegen de Afrikaanse visie op huwelijk als een verbond tussen twee families (*extended families*). Het Afrikaanse huwelijk hoefde niet in de eerste plaats te ontstaan uit liefde. De relatie tussen de echtelieden verschilde fundamenteel van het westerse concept van het romantische huwelijk. In veel samenlevingen bleven man en

vrouw in hun eigen familie huis wonen. Wanneer de man met zijn echtgenote wilde slapen, zond hij een boodschapper met het verzoek naar haar. Wanneer de echtgenote in de menopauze geraakte, kon zij haar echtgenoot te kennen geven, dat zij haar levenswerk had vervuld: zij had hem kinderen geschonken. Nu had zij recht op haar nachtrust en zij adviseerde hem om een tweede, jongere echtgenote te zoeken die hem kinderen kon schenken, op zijn land kon werken en haar (de eerste echtgenote) terzijde kon staan met het huishouden. Deze Afrikaanse opvatting botte in alle opzichten met de kerkelijke richtlijnen ten aanzien van monogamie. De kerken reageerden met grote stelligheid. Iedere vorm van polygamie werd verboden, evenals iedere vorm van samenwonen die geen geldig huwelijk was. Het is waarschijnlijk het grootste struikelblok geworden in de relatie tussen christelijk-koloniale wetgeving en Afrikaans gewoonterecht. Het heeft geleid tot huwelijken tussen een man en een vrouw, in de kerk gesloten, waarna de man een of meer bijzitten uitzocht, waarmee hij niet samenwoonde.

Een ander verstrekkend gevolg van de conflicterende visies op het huwelijk is het volgende. In het pre-koloniale Afrikaanse huwelijk bleven beide partners behoren tot hun eigen familie. In een patrilineaire samenleving waren kinderen eigendom van de vader. De moeder had geen zeggenschap over hen. Na het overlijden van de vader bleven zij in diens familie. Omgekeerd, in een matrilineaire samenleving, bleven de kinderen na het overlijden van moeder in haar familie. De vader had geen zeggenschap over hen. De financiële zorgen voor haar kinderen berustten bij de oudste broer van de moeder.

Toen onder het koloniale bewind de eerste Afrikaanse studenten naar Londen of Parijs vertrokken om aan universiteiten te studeren, maakten zij kennis met het Europese gezinsleven, waarin man en vrouw uit liefde met elkaar trouwden, één huis deelden, samen de zorg deelden voor hun kinderen, en een gezamenlijk inkomen hadden, waar neven, nichten of andere leden van 'extended family' geen recht op hadden. Europese ouders bepaalden zelf hoe zij hun geld besteedden, hoe zij investeerden in hun kinderen die daardoor een opleiding en een baan konden nastreven, zoals ze die bij hun ouders hadden gezien.

De nieuwe generatie pas-afgestudeerde Afrikanen wilde vaak niet terugkeren naar hun vaderland. Zij wilden niet teruggaan naar een situatie waar familieleden aan het einde van iedere maand aan hun deur zouden kloppen om een 'bijdrage' aan de huishuur, of de ziektekosten, of de reparatie van het huis, of schoolgeld.

Gebruikte literatuur:

- Ayandele, E.A. (1966), *The missionary impact on modern Nigeria 1892-1914 A Political and social analysis*. London: Longman
- Ballard, M. (2008), *White Men's God. The Extraordinary Story of Missionars in Africa*. Oxford and Westport, CT: Greenwood World Publishing.
- Beckwith, Carol en Angela Fisher (1999): *African Ceremonies* (2 delen). Harry N. Abrams, Inc. Publishers. New York. 1999
- Himmelheber, Hans: *Masken und Beschneidung*. Museum Rietberg, Zurich. 1979
- Isizoh, C.D. (1997) *Dialogue with traditional Religion in Sub-Saharan Africa: the Changing Attitude of the Catholic Church*. Nsukka. Univ.of Nigeria
- Okorocho, C. (1987) : *The Meaning of Conversion in Africa. The Case of the Igbo of Nigeria*. Avebury: Aldershot
- Saitoli, Tepilit Ole and Carol Beckwith (1980) *Maasai*. Harvill.
- Sarpong, Peter (1977) *Girls' Nubility Rites in Ashanti*. Ghana Publishing Corporation. Accra.
- Sieber, Roy and Roslyn Adele Walker (1987) *African Art in the Cycle of Life*. National Museum of African Art. Washington, D.C. 1987